

Недељко В. РАДОСАВЉЕВИЋ
Историјски институт
Београд

АНТИМ ЗЕПОС, УЖИЧКО-ВАЉЕВСКИ МИТРОПОЛИТ 1802-1814*

Анстракт: У раду су представљени нови резултати истраживања биографије ужичко-ваљевског митрополита Антима Зепоса, значајне личности из времена Првог српског устанка, који је као архијереј Васељенске патријаршије учествовао и у политичким и дипломатским пословима. Посебна пажња посвећена је расветљавању до сада непознатих детаља који се односе на прележану тешку болест у Хабзбуршкој монархији и последице које је она оставила, али и на неку врсту амнестије коју је 1808. добио посредством Патријаршије, а која је допринела његовом постепеном и готово неприметном дистанцирању од устаничког врха. У тренутку слома устанка митрополит Антим је остао на челу епархије све до октобра 1814, када је дао оставку на архијерејски престо.

Кључне речи: Антим Зепос, Србија, Први српски устанак, Османско царство, Ужичко-ваљевска митрополија, избеглиштво, амнестија, оставка.

У време постојања Ужичко-ваљевске митрополије, од времена након склапања Београдског мира 1739. до њене поделе на епархије Шабачку и Ужичку 1831. на њеном челу се променило девет архијереја у високом митрополитском звању.¹ Међу њима био је и митрополит Антим

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије *Европа и Срби (1804-1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. Бр. 177031).

¹ Ужичко-ваљевска митрополија основана је у времену између маја 1739. и августа 1740. У њеном случају радило се о обичној епархији у високом рангу митрополије, а не о било каквој аутономној цркви, па се статус који је имала као неодвојиви део

Зепос. Време његове управе отпочело је уочи Првог српског устанка 1802, а окончано након његовог слома, 1814. године. Као и његов савременик, београдски митрополит Леонтије Ламбровић, и он је на одређен начин учествовао у устанничким збивањима, али видови њиховог учешћа нису увек били исти.²

Основни биографски подаци о Антиму Зепосу из времена пре доласка на чело Ужичко-ваљевске митрополије познати су захваљујући једном за то време ретком извору, његовом портрету из 1811, насталом током боравка у Хабзбуршкој монархији. На том портрету, делу непознатог сликара (можда Стефана Гавриловића), записано је да је рођен у *Архипелагу*, на острву Миконос, и да је у време настанка портрета имао 49 година.³ Из тога произилази да је година његовог рођења 1762. Ужички епископ Јоаникије Нешковић, углавном добро обавештен, у својим *Беседама* навео је да је Антим био *Грк из Цариграда*, али он није знао за податке записане на његовом портрету, а вероватно ни за његово постојање. Сем тога, Антим је у Ужичко-ваљевску митрополију заиста дошао из Цариграда, па је и то могло да Јоаникија Нешковића доведе до поменутог закључка.⁴

прво Пећке, а потом Васељенске патријаршије, никако не може поредити са рангом аутономне Карловачке митрополије у Хабзбуршкој монархији. У време уочи избијања Првог српског устанка, ова епархија имала је 12.597 домова, и била је, након Рашко-призренско-скендеријске (нема тачних података о броју кућа, али је ова митрополија плаћала највећи пешкеш царској благајни од свих епархија бивше Пећке патријаршије, од око 16.000 акци), Сарајевске (15.500 домова) и Београдске (15.000 домова), највећа митрополија чији су верници углавном били православни Срби. У време управе митрополита Антима Зепоса, Ужичко-ваљевска митрополија обухватала је шест од дванаест нахија Београдског пашалука: Ужичку, Пожешку, Рудничку, Соколску, Ваљевску и Шабачку. Осталих шест нахија припадало је Београдској митрополији. Н. Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739-1804*, Ваљево 2000, 29-30, 125-126, 128..

² О митрополиту Антиму Зепосу настало је више научних радова, а његова делатност посебно се помиње како у делима која се односе на Први српски устанак, тако и оним чија је основна тема историја Православне цркве у областима које су насељавали Срби. Међу њима посебан значај имају радови Р. Перовића, *О шабачком владци Антиму 1804-1806*, Београд 1941. (сепарат броја *Просветног гласника* за ту годину који није штампан у целини), и Софије Врује, *Епископ Антим и Први српски устанак*, Зборник за историју Матице српске 15 (Нови Сад 1977), 151-160. Његова личност се, наравно, често пута помиње и у бројним објављеним изворима из тог периода, који ће у овом раду такође бити коришћени.

³ Ј. Шелмић, *Портрет епископа Антима Зеповића*, Гласник СПЦ за 1981 (Београд 1981), 254-255.

⁴ Ј. Нешковић, *Беседе говорене епископомъ ужичкимъ Јоанникіемъ*, Београд 1868, 327.

На основу *Споменице* о избору за ужичко-ваљевског митрополита из марта 1802, јасно је да Антим Зепос у том тренутку није имао архијерејски чин, већ да је био протосинђел Ираклијске митрополије. О његовом избору одлучио је Сабор од десет архијереја, од којих је лично учествовало њих пет, а пет је дало писану сагласност. Међу непосредним учесницима сабора био је и његов претходник Данило, тада већ у својству трновског митрополита, као и ираклијски митрополит Мелетије чији је Антим протосинђел био. Поред Антима, постојала су још два кандидата, која такође нису имала архијерејски чин.⁵ С обзиром на ту околност, након избора је прво требало извршити Антимово рукоположење у епископа, такође од сабора архијереја, да би затим од патријарха добио синђелију за одређену епархију. Међутим, документ без кога не би могао да ступи на дужност био је султанов берат, или акт у форми фермана којим је његов избор одобрен и потврђен. Сваки новоизабрани митрополит је за берат султановој благајни плаћао *нешкеш* (поклон), чија је висина зависила од величине епархије. Сем тога, у Патријаршији је добијао архијерејске печате, најчешће два, а некада и три, чије су копије остајале у њој. Снабдевен свим потребним исправама, новопостављени митрополит одлазио је у своју епархију. Тако је, свакако, било и са Антимом Зепосом.⁶ Његова пуна архијерејска титула гласила је *Митрополит ужички, ваљевски и притом же егзарх целог Илирика*. У скраћеном облику, Антим се потписивао и као *Епископ шабачки*, или *Епископ ужички*.⁷ Титула *егзарха целог*

⁵ Друга два кандидата били су Никодим и Пајсије, али се њихови монашки чинови не помињу, па се са сигурношћу може тврдити да се не ради о епископима, јер би у противном њихова имена била наведена испред Антимовог. Д. Алексијевић, *Прилози за историју Српске цркве*, Весник СЦ (Београд 1910), 42.

⁶ Важно је напоменути да су готово све епархије Васељенске патријаршије, међу њима и Ужичко-Ваљевска, биле у рангу митрополија, а чак и викарни епископи носили су митрополитско звање. Та традиција ушла је у Пећку патријаршију након продора патријараха и архијереја Васељенске патријаршије у њене структуре после 1739. и, наравно, опстала и након њеног укидања и припајања њених епархија тој патријаршији 1766. Разлика између фермана и берата је у томе што је први издаван у форми указа о постављењу, а други као наредба. Издавању фермана прибегавало се само у изузетним случајевима, односно ванредним околностима, или када је требало непосредно што јасније одредити архијерејска права. О рукоположењу архијереја, њиховом избору и увођењу у дужност у време османске власти, опширније: Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007, 157-163; *Исти*, *Ужичко-Ваљевска митрополија 1739-1804*, Ваљево 2000, 59-63.

⁷ *Исти*, *Православна црква у Београдском пашалуку...*, 350.

Илирика била је само почасна, као и у случају других архијереја Васељенске патријаршије.⁸

У Ужичко-ваљевску митрополију Антим је стигао исте 1802. Његова управа почела је у време када се Београдски пашалук, погранична провинција у којој се митрополија и налазила, био у ванредној ситуацији због узурпације власти од стране локалних јаничара и њихових старешина (дахија), и све већег притиска на Србе који су до убиства законитог београдског везира, Хаци Мустафа-паше, јануара 1801, имали одређен полуаутономан статус потврђен ферманима, који је обухватао и већу слободу вере у односу на суседне области.⁹

Митрополит Антим је и у таквом времену, у несигурним околностима које му свакако нису ишле наруку, вршио своју дужност сагласно обавезама које је имао према верницима. У самој Митрополији он се, по једном каснијем извору, јавља већ 30. марта (11. априла) 1802. године. Тај податак можда није тачан, јер се ослања на тврдњу свештеника Јакова Дражића из Богатића, који је приликом вршења пописа Шабачке епископије из 1836. навео да га је тог дана у Шапцу рукоположио митрополит Антим. Од Дражићевог рукоположења до настанка поменутог Пописа протекло је више од тридесет година, а он код себе није имао синђелију којом би ту тврдњу поткрепио, па је његово казивање вероватно дато по сећању.¹⁰ Међутим, уколико је путовао воденим путем (Црним морем, Дунавом и Савом), Антим је можда до тада и могао да стигне у Ужичко-ваљевску митрополију. Насупрот томе, копнени пут је дуже трајао, а неки истраживачи управо указују на то да је дошао сувоземним путем.¹¹ Са њим су дошли и неки од његових ближних рођака, међу којима и брат Франческо, који се касније чешће помиње у изворима, сестрић Коста, и придворни монаси и слуге. На основу других расположивих података, сасвим је извесно да је Антим у Београдском пашалуку био у августу, а у својој епархији у септембру/октобру 1802. У запису насталом у манастиру Боговађа, наводи се да је у Београд стигао 15. (27) августа, а у манастир Боговађу 26. септембра (8. октобра) те године, када је у њему служио

⁸ Рашки митрополит носио је титулу егзарха Горње Мезије, скопски Доње Мезије, сарајевски Далмације..., *Исто*, 351.

⁹ О томе опширније Д. Пантелић, *Београдски пашалук пред Први српски устанак 1794-1804*, Београд 1949.

¹⁰ Н. Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739-1804*, 54.

¹¹ Јоаникије Нешковић наводи да је кратко време боравио у Ваљеву, а потом прешао у Шабац. Ј. Нешковић, *нав. дело*, 327.

архијерејску литургију, рукоположио једног свештеника и произвео једног кандидата у ђакона.¹²

Антим Зепос је у новој средини од почетка одговорно вршио своју духовну мисију. Језик локалне средине није одмах научио, па су му и прве синђелије биле на грчком. Касније је, међутим, водио и српску преписку, а на грчком се само потписивао. У епархији је затекао вернике са мало знања, без довољно контаката са свештенством, и са присутним сујеверјем. За то се знало и у Патријаршији, која му је 1803. наредила да се потруди да искорени уочене неканонске обичаје. Посебним писмом патријарх Калиник V указао му је на то да свештенство из незнања или немарности не врши како треба Свете тајне крштења и причешћа, да народ не осећа праву пастирску бригу и да због тога често умире од, како се наводи, *разних епилепсија и болештина*. Патријарх му је скренуо пажњу да је то постала његова одговорност, и да се неће моћи оправдати *ни пред Богом ни пред људима* ако се то настави због немарности или његовог нехата.¹³ Антим је на те изазове одговорио рукоположењем већег броја свештеника.¹⁴

Однос према верницима и локалном свештенству учврстио је његов углед и поверење које је уживао међу епархиотима. Прота Матија Ненадовић, угледни свештеник из Бранковине, села у Ваљевској нахији из његове митрополије, наводио је да је Антим *истина Грк, али света душа*, или би, поредећи београдског митрополита Леонтија с њим, једноставно закључио да он *није као наш свети Антим ваљевски*.¹⁵ Иако је прота Матија Ненадовић своје мишљење о митрополиту Антиму изнео у *Мемоарима* написаним после устанака, сасвим је сигурно га је формирао знатно раније. Са тако брзо стеченим угледом митрополит Антим Зепос дочекао је избијање Првог српског устанка.

Након сече кнезова и избијања буне против дахија на Сретење Господње 2. (14) фебруара 1804, деловање два митрополита у београдском

¹² Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи II*, Београд 1903, запис 3790, стр. 323-324.

¹³ Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку...*, 100.

¹⁴ Исти, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739-1804*, 54-56. Због језичке баријере, прве синђелије издавао је на грчком језику, попут оне дате Илији Поповићу, свештенику цркве у Сечој Реци, у Ужичкој нахији, којом му је 1802. додељена субјелска парохија. *Синђелија митрополита Антима Зепоса јереју Илији Поповићу из 1803*. Породична збирка Поповића из Субјела.

¹⁵ М. Ненадовић, *Мемоари*, приредила Т. Петровић, Нови Сад-Београд 1969, 211, 218, 219.

пашалуку није било исто. Захваљујући својој дипломатској вештини и уложеном напору да се успостави мир између дахија и устаника привидним учешћем у преговорима, београдски митрополит Леонтије Ламбровић успео је да изађе из Београда и обезбеди одређену слободу кретања, као и тренутну личну безбедност.¹⁶ Убрзо након тога, он је прешао у Хабзбуршку монархију, о чему је 11. (23) априла 1804. карловачког митрополита Стефана Стратимировића обавестио фенечки архимандрит Арон Радовановић.¹⁷

Ситуација са ужичко-ваљевским митрополитом Антимом била је, међутим, знатно сложенија и тежа, а истраживачи који су се тим питањем бавили нису увек имали јасан одговор шта се заправо у време избијања устанка с њим дешавало. Јоаникије Нешковић је сматрао да се уплашио и прешао у Срем, где је боравио до 1813. године.¹⁸ Позивајући се на карловачког митрополита Стратимировића, Радослав Перовић износи претпоставку да се по отпочињању буне повукао у шабачки град, у коме је остао до капитулације 16. априла, да би потом прешао у Хабзбуршку монархију, односно у Срем. По издржаном контумацу у Митровици, половином маја је посетио и самог митрополита Стратимировића.¹⁹ Софија Вруја сагласна је са тим тврдњама, с тим што истиче да је митрополит Антим био пријатељ са бројним Србима и уживао велику наклоност свештенства и верника.²⁰ Међутим, ситуација у Шапцу била је врло сложена, и из тог града митрополит Антим се једва спасао. По извештају земунског протопрезвитера Михаила Пејића, 14. (26) марта 1804, јаничари су, из освете за претрпљене поразе, у шабачкој вароши сабљама убили јереје Живка и Максима, очигледно Србе, као и митрополитовог протосинђела грчке народности, кога су *исекли на комаде*.²¹ Митрополит Антим је, дакле, био талац локалних јаничара, а

¹⁶ Неуспели преговори између устаника и дахија, вођени су у Хасан-пашиној паланци (Смедеревска паланка) 20. фебруара (4. марта) 1804. Са представницима дахија на преговоре је стигао и митрополит Леонтије, који се већ тада ставио на страну устаника. Р. Љушић, *Вожд Карађорђе I*, Смедеревска Паланка 1993, 80-81. Он због тога у Цариграду није могао сносити последице, јер устаници још увек нису ушли у сукоб са царском влашћу, док је дахијска узурпација власти била очигледна.

¹⁷ Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку...*, 104.

¹⁸ Ј. Нешковић, *нав. дело*, 327.

¹⁹ Р. Перовић, *нав. дело*, 6-7.

²⁰ С. Вруја, *нав. дело*, 151-152.

²¹ Р. Перовић, *Први српски устанак, акта и писма I*, Београд 1977, док. 3, стр. 58.

никако њихов присталица, како је тврдио Никанор Ружичић, а прихватио чак и Ђоко Слијепчевић.²² Уосталом, и новинарски извештаји о збивањима у Београдском пашалуку, објављивани у Бечу, говоре о томе да је митрополит Антим у Шапцу био мучен од Турака.²³ О његовој ситуацији је, очигледно подробно, био обавештен и митрополит Стратимировић, који се обратио с молбом ваљевском протопрезвитеру Матији Ненадовићу да Срби нађу начина да га спасу из шабачког града, јер је Антим све учинио да би заштитио своје вернике.²⁴ У каквој се ситуацији у Шапцу почетком устанка нашао митрополит Антим Зепос, говори и податак да је тада спаљено око 155 хришћанских кућа, и побијен део српског становништва вароши.²⁵

Већ 25. маја (6. јуна) 1804. земунски протопрезвитер Михаило Пејић, најпоузданији Стратимировићев извор информација, обавестио га је да се оба архијереја, и Антим Зепос и Леонтије Ламбровић, налазе у Земуну, и да су спремни да се врате у Србију. Ускоро, 16. (28) јуна исте године, они су већ били у устаничком логору у Топчидеру.²⁶ Од тада, па све до октобра 1807, делатност митрополита Антима Зепоса је релативно добро позната.

На почетку устанка, позиције у којима су се налазили београдски митрополит Леонтије и ужичко-ваљевски Антим нису биле сасвим идентичне. То је закључио и Стратимировић, можда и пренаглашено тврдећи да због недовољног знања српског језика Антим није могао да чини ништа друго, сем да потписује све устаничке молбе и представке, писане како султану, тако и хабзбуршком цару Францу I, па и њему лично. По тим тврдњама, нешто више активности Антим је показао тек приликом доласка војске Бећир-паше у доњу београдску варош 21. јула 1804.²⁷

²² Н. Ружичић, *Критика Закона о црквеним властима источноправославне цркве у Краљевини Србији*, Весник СЦ за 1891, Београд 1891, 65; На основу ранијих истраживања, Слијепчевић наводи да се он са Турцима добро држао и побегао у Митровицу, а одатле у Турску. Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, Београд 1991, 297.

²³ Р. Перовић, *О шабачком владици Антиму*, 6.

²⁴ В. Б. Савић, *Прота Матеја Ненадовић, акта и писма*, Горњи Милановац 1984, док. 5, стр. 33-34; Р. Перовић, *Први српски устанак, акта и писма I*, док. 6, стр. 61-62; Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку...*, 103.

²⁵ Е. Г. Маретић-Роткирх, *Исторія приключенія у Сербіи отъ год. 1804. до 1812*, ЛМС за 1826, Будим 1826, 2, 27. (преведено из *Österreich Militärische Zeitschrift* за 1821).

²⁶ Р. Перовић, *Први српски устанак, акта и писма I*, док. 21, стр. 76; док. 30, стр. 83.

²⁷ То је изазвало и одређено подозрење према њему, али је оно било краткотрајно. Р. Перовић, *О шабачком владици Антиму*, 7.

Насупрот њему, београдски митрополит Леонтије добро је говорио српски, јер је од свог дечачког узраста живео у Београду, и брзо се укључио у тренутна дешавања. То му је касније створило и велике проблеме, пошто су устаничке власти биле мишљења да делује самостално, јер је водио и преговоре без њиховог знања.²⁸

Антим је одржавао блиске контакте са локалним свештенством из његове митрополије. О тој блискости сведочи и податак да је дозволио попу Луки Лазаревићу, тамнавском војводи, да напусти свештенички позив 1805. и поново се ожени, како би се активно укључио у рат, мада другим свештеним лицима то није била непремостива препрека (Хаџи Мелентије Стефановић, прота Милутин Илић-Гучанин...). На новом венчању он му је чак био и кум.²⁹ Друга личност са којом је био близак, свакако је ваљевски протопрезвитер Матија Ненадовић, син оборкнеза Алексе, једног од првих жртава сече кнезова. Антим је сигурно познавао и протиног оца. Када је група устаничких старешина предвођена Јаковом и Матејом Ненадовићима и Божом Грујовићем сазвала за 15. (27) август 1805. Скупштину у манастиру Боговађа, митрополит Антим је од организатора био одређен да изврши миропомazaње Карађорђа светим миром.³⁰ На овој скупштини требало је да буде основан и Савет (Совјет), који би руководио народним пословима, као и да се ближе уреди институција поглавара земље (вожда) и његова права. У Боговађи се скупило око 1.000 представника из Ваљевске, Рудничке и Београдске нахије, али она никада није одржана. Вожд Карађорђе Петровић одмах је сазвао скупштину у Борку, позвавши на њу и окупљене у том манастиру. Митрополит Антим је, са око 300 људи, такође отишао у Борак, чиме је показао оданост вожду. Карађорђева опозиција тако је лишена политичке моћи. Новоформирани Совјет отпочео је рад у манастиру Вољавча, да би му потом било допуштено да се премести у Боговађу.³¹

²⁸ Митрополит Леонтије оптуживан је од неких Срба и за смрт свог претходника чији је протосинђел био, митрополита Методија, као и за предају дахијама Хаџи Рувима Нешковића, најугледнијег српског архимандрита. Ти догађаји, као и Леонтијева одговорност, никада у потпуности нису разјашњени. О томе опширније Н. Радосављевић, *Шест портрета православних митрополита 1766-1891*, Београд 2009, 47-64.

²⁹ М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*, Београд 1888, 287-292; Н. Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739-1804*, 87.

³⁰ Р. Перовић, *О шабачком владици Антиму*, 7.

³¹ Скупштина у Борку одржана је 15. (27) августа, на дан када је била планирано и одржавање скупштине у Боговађи. Р. Љушић, *Уставност и државност*, Србија 19. века, Београд 1994, 214-215.

Током следеће, 1806. године, највише је извора о делатности митрополита Антима, и они су критички добро употребљени у радовима Радослава Перовића и Софије Врује.³² Митрополит Антим се почетком године налазио у својој епархији, где је народ, посебно у Мачви, позивао да се прикључи устаницима, на тај начин искорачивши изван јасних оквира поверене духовне мисије, што је и Патријаршији могло да створи проблеме у Цариграду, док су османске власти покушавале да га по сваку цену ухвате.³³ Стога закључак Софије Врује да су се око његовог присуства на својој страни борили и Срби и Турци, и да се он тада још увек налазио између сукобљених страна, не може бити у потпуности прихваћен, иако је на њега у циљу смиревања прилика и обуставе рата свакако деловала и Васељенска патријаршија чији је архијереј био.³⁴ Његова делатност 1805, као и чињеница да је једва остао жив 1804. у шабачком граду, говоре у прилог томе да је већ био одлучно на страни устаника. Почетком 1806, Антим је први пут на себе преузео и једну преговарачку мисију. Заједно са још једним српским представником из Шапца, прешао је 8. јануара те године у Хабзбуршку монархију, како би у Кленку посредовао у преговорима са представницима шабачког османског гарнизона о његовој мирној предаји. Ти преговори су пропали.³⁵

Након што је крајем јануара 1806. османска војска продрла у Мачву, Антим је са бројним избеглицама, поново прешао у Срем. Међутим, његови мотиви за одлазак из Србије били су и личне природе, јер се у Митровици налазио на лечењу његов брат Франческо, кога је желео да обиђе. Осим тога, и његове личне ствари налазиле су се код брата на чувању.³⁶ Перовић наводи да је митрополит Антим у Хабзбуршку монархију прешао са два ђакона и тројицом слугу, а у Митровици се већ одраније налазио и његов сестрић Коста, који је учио у једној српској школи.³⁷ Међутим, неко од ђакона или слугу највероватније је био за то

³² Сви извори које су наведени аутори користили чувају се у историјској збирци Архива САНУ у Београду. Како би се избегло понављање појединих чињеница, у овом раду биће цитирани резултати Р. Перовића и С. Врује, до којих су дошли пре свега њиховим критичким коришћењем.

³³ Р. Перовић, *О шабачком владици Антиму*, 8-9.

³⁴ С. Вруја, *нав. дело*, 153.

³⁵ У овим преговорима Антим је био само посредник, не и преговарач. Могуће је да је за учешће у тој мисији имао и препоруку Васељенске патријаршије. *Исто*, 153-154. Р. Перовић, *О шабачком владици Антиму*, 8.

³⁶ Р. Перовић, *О шабачком владици Антиму*, 8; С. Вруја, *нав. дело*, 11.

³⁷ Р. Перовић, *О шабачком владици Антиму*, 8.

време добро образован српски писар, јер је његова преписка која је уследила са карловачким митрополитом Стратимировићем била на српском језику. Захваљујући Стратимировићу, који се одазвао молби групе митровачких грађана да помогне у Антимовом збрињавању, Славонска Генерална команда одобрила је да издржи прописани контумац у Митровици, а потом остане у овом граду. Антим је у контумац стигао 8. марта 1806.³⁸

Боравећи у Сремској Митровици, овај архијереј успоставио је блиску писану комуникацију са митрополитом Стратимировићем, обавештавајући га о борбама које су се одвијале у северозападној Србији током 1806, нарочито истичући српске војне успехе и велике размере османских пораза, посебно након битке на Мишару. У већини извештаја његово опредељење је јасно, јер Србе просто назива *наши*, а за османску војску не износи никакво позитивно мишљење.³⁹ Како би сачувале привидно строгу неутралност у српско-османском сукобу, хабзбуршке власти померале су избеглице дубље у унутрашњост од границе, па је, и поред молби које је Стратимировић слао у његову корист, митрополиту Антиму наређено да напусти Митровицу. Септембра 1806, он је за своје боравиште изабрао манастир Бешеново, где је по наређењу митрополита Стратимировића морао бити примљен са свим почастима, заједно са братом Френческом, сестрићем Костом и два ђакона.⁴⁰ Како тврди Радослав Перовић, Антим је изгледа поново почетком октобра 1806. био у Митровици, одакле је упутио молбу Стратимировићу да свештенику Димитрију Вуковићу, избеглом из Шапца, буде додељена парохија у Карловачкој митрополији.⁴¹ Међутим, овај податак мора се примити са резервом, јер се он 23. септембра писмом само захвалио Стратимировићу на пруженом гостопримству у манастиру Бешеново, али највероватније у том тренутку још није кренуо из Митровице ка њему.

Када је Србија почетком 1807. у потпуности ослобођена, митрополит Антим није се одмах вратио у своју епархију. До тога је дошло тек у јулу те године, када му је Стратимировић издао и *Уверење* о томе да се достојно и скромно држао у Хабзбуршкој монархији, у времену док је, како се наводи, био принуђен да живи у њој.⁴² Антим је кратко боравио у

³⁸ Р. Перовић, *О шабачком владици Антиму*, 9; С. Вруја, *нав. дело*, 154-155.

³⁹ Н. Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739-1804*, 69; С. Вруја, *нав. дело*, 155.

⁴⁰ С. Вруја, *нав. дело*, 157; Р. Перовић, *О шабачком владици Антиму*, 9.

⁴¹ Р. Перовић, *О шабачком владици Антиму*, 10.

⁴² С. Вруја, *нав. дело*, 158.

Србији, шаљући и из ње Стратимировићу извештаје о локалним приликама. Међутим, ускоро ју је поново напустио, и у њу се није враћао неколико година.

Његово одсуство из ослобођене Србије за већину историчара је остало нејасно, посебно када се ради о времену од 1808. до 1812. Међутим, извори из Архива САНУ у Сремским Карловцима омогућавају да се тај нејасан период Антимовог живота расветли, али и да се укаже на нове чињенице када је реч о његовом односу са устаничким врхом. Преписка сремскомитровачког протопрезвитера Бранковића са митрополитом Стратимировићем, као и самог Антима са њим, објашњава узроке његове пасивности 1807-1808. Митровачки протопрезвитер јавио је 19. фебруара (3. марта) 1808. да је митрополит Антим Зепос имао *злу и опасну болест*, од које му је и живот био угрожен. Та болест је од лекара дијагностификована као скорбут (шкорбут), а њене манифестације биле су тако изражене да му је крв текла на уста, нос и, како се у писму наводи, одакле год је могла да тече из организма.⁴³ Писмо је настало када је митрополит Антим још увек био веома слаб, али на путу опоравка, што значи да је прве симптоме болести свакако осетио још 1807. У истом писму наводи се и то да му је као терапија преписана и чоколада доброг квалитета, па се изражава нада да ће му Стратимировић послати *фине чоколаде!*⁴⁴

Скорбут, тешка болест изазвана дуготрајним недостатком витамина С, односно аскорбинске киселине, има дуг период развоја, а њени симптоми постају временом све израженији. Тако је, већ у јесен, митрополит Антим Зепос сигурно увелико био захваћен њима, а опис болести из писма митровачког протопрезвитера Стратимировићу то потврђује. Из писама су видљиве и необичне методе лечења (чоколада, вино...), мада се још у првој половини 18. века знало да се опака болест лечи узимањем свеже хране са што више витамина. У том периоду митрополит Антим свакако је био потпуно онеспособљен да врши своју архијерејску мисију.

Стратимировићу се писмом од 23. фебруара (7. марта) 1808. обратио и Антим лично, извињавајући се што због болести пре тога није могао ни да пише. Извештавајући га о свом стању, он наводи да је крв престала да тече, али и то да му још увек повремено излази пена на уста. Антим у писму такође наводи да је добио послату чоколаду, на чему се захваљује. Да је у време настанка писма још увек био веома слаб, сведоче

⁴³ *Сремскомитровачки протопрезвитер митрополиту Стратимировићу 19. фебруара (2. марта) 1808*, Архив САНУ у Сремским Карловцима (АСАНУК), фонд Б, 1-И/1808.

⁴⁴ *Нав. место.*

и његове речи да би се одужио посетом, како налаже и ред, али да физички није у стању да и тај, релативно кратак пут до Карловаца, издржи. Испод текста Антимоваг писма остала је и белешка митрополитског писара у Карловцима, у којој се наводи да је 28. фебруара (11. марта) 1808. на њега већ одговорено, и да је митрополиту Антиму као лек на поклон већ послато квалитетно бело вино и један крст.⁴⁵ Писмо послато из Карловаца стигло је до Антима већ следећег дана. Он је на њега одмах одговорио, захваливши се на даровима, и поново указавши на то да га болест још увек мучи.⁴⁶ На овај начин утврђено је да је питање Антимове пасивности у наведеном периоду резултат дуге, тешке, исцрпљујуће и животно угрожавајуће болести, коју је једва преживео.

Митрополит Антим поново се обратио Стратимировићу 15. (27) априла 1808, писмом којим му је честитао Васкрс и поновио да је још увек врло слабог здравља да би могао доћи у Карловце како би се са поглаваром Карловачке митрополије лично срео.⁴⁷

Девет дана касније, до Антима су дошле и вести које су га свакако приморале да дубље размисли о својој будућности. Николас Бекела, царски службеник из Пеште, проследио је 2. априла 1808. Стратимировићу писмо за њега, које му је послато из Васељенске патријаршије. Њиме га је сарајевски митрополит Калиник, у својству члана Светог синода, обавестио да се код писара његовог викарног епископа Венедикта (Краљевића) налази писмо, како каже, са *Пардоном* (највероватније потврдом личне амнестије). Тим писмом му је од Васељенске патријаршије одобрено да слободно оде у његову, Ужичко-ваљевску митрополију, иако је она била на простору под устаничком контролом.⁴⁸ Таква дозвола сигурно му је дата уз пуно знање османских власти, које су имале на уму да је на почетку буне био близак устаничком врху. Међутим, за разлику од београдског митрополита Леонтија Ламбровића, Антим је највише времена проводио ван устаничке државе, у Хабзбуршкој монархији, и уколико се изузму

⁴⁵ *Митрополит Антим Зепос карловачком митрополиту Стратимировићу 28. фебруара (10. марта) 1808.* АСАНУК, фонд Б, 1- II/1808.

⁴⁶ *Антим Стратимировићу 29. фебруара (11. марта) 1808.* АСАНУК, фонд Б, 1- III/1808.

⁴⁷ *Антим Стратимировићу 15. (27) априла 1808,* АСАНУК, фонд Б, 1- IV/1808.

⁴⁸ *Антим Стратимировићу 16. (28) априла 1808,* АСАНУК, фонд Б, 1- V/1808. Скептичан према писмима што их је добио, Антим Зепос их је поново послао Стратимировићу молећи га да све то провери. Антимова даља делатност указује на то да су вести које је добио биле тачне, што је делом одредило и његово касније деловање.

личне симпатије према тежњама његових верника, на њега не би могла да се баца велика кривица према османским властима. Одатле, дакле, и потиче разлог за давање поменуте амнестије, а његови каснији кратки боравци у Србији до устаничког слома су можда били и одобрени од Васељенске патријаршије. Када се ово питање анализира, не треба заборавити да је Порта 1807. и 1808. преко патријаршијских емисара и пограничних митрополита покушавала да преговорима реши српско питање⁴⁹, и да су у то временом сигурно били укључени видински и зворнички митрополит, а једно време и београдски митрополит Леонтије.⁵⁰ Сви Антимови каснији потези су, очигледно, били одређени и овим актима, који нису били познати или пажљиво анализирани међу историчарима.

У овом случају отвара се и питање положаја кратовског митрополита Венедикта Краљевића, тада викарног епископа сарајевског митрополита Калиника који је требало да га замењује док је боравио у Цариграду као синодски митрополит. Краљевић је, с обзиром на то да је имао лоше односе са верницима и да нико није хтео да османским властима гарантује за његову лојалност, пребегаво у Хабзбуршку монархију. Вести о његовом преласку стигле су Стратимировићу септембра 1807, и он му је, као и митрополиту Антиму раније, одредио за боравиште манастир Бешеново. Међутим, већ крајем те године он је прешао у Србију, придруживши се митрополиту Леонтију, да би се у мају 1808. појавио у Далмацији (мада под француском влашћу).⁵¹ То отвара питање веродостојности писма из Цариграда које је, преко Краљевићевог писара и Бекеле, стигло до Антима. Међутим, с обзиром на то да је писмо било послато Краљевићевом писару, а не Краљевићу, може се закључити да је писар остао у Хабзбуршкој монархији.⁵² Сем тога, вести до Патријаршије, али и до централних власти у Цариграду, и обратно, нису увек стизале благовремено, па је и

⁴⁹ *Непознати аутор кајмакам-паши*, 22. зилхице 1222 (20. фебруара 1808). Обавештава га да је у Србију од Васељенске патријаршије послат један митрополит да посредује у склапању мира. Оријентална архивна колекција (ОАК), НБКМ Софија, 19/75.

⁵⁰ У преговорима у селу Голубињу код Пореча са видинским Мула-пашом и митрополитом Дионисијем 13. октобра 1808 је, поред Родофиникина и Стефана Живковића Телемаха, учествовао и београдски митрополит Леонтије. Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку...*, 109.

⁵¹ Н. Милаш, *Православна Далмација*, Београд 1989, 478-479.

⁵² Са Венедиктом Краљевићем у Хабзбуршку монархију прешла су најмање четири лица, један ђакон, који је свакако обављао административне послове, затим два придворна калуђера и један слуга, али нема података да су потом с њим заједно прешли у устаничку Србију. *Исто*, 478.

писмо које је Патријаршија послала Антиму Зепосу преко Краљевићевог писара морало је да путује дуже време, посебно због тога јер се радило о другој држави. Зато се може са сигурношћу тврдити да су вести које су преко Краљевићевог писара стигле до митрополита Антима биле веродостојне.

Од тог времена, Антимови поступци указују на то да је он, скоро неприметно, почео да се постепено дистанцира од устаничког врха. Уживајући гостопримство у Хабзбуршкој монархији, пре свега од карловачког митрополита Стратимировића, он је у Србију одлазио само повремено. Управу над његовом митрополијом преузео је прво митрополит Леонтије, што се види из рукоположења свештеника и издавање синђелија тим лицима, а то *de facto* стање огледало се и у титули коју је тада носио, а која је у скраћеном облику гласила *Митрополит сервијански*.⁵³

Међутим, како је због своје делатности, која није увек била у складу са вољом устаничког врха, августа 1809. и митрополит Леонтије Ламбровић напустио Србију, заједно са руским изаслаником Константином Константиновићем Родофиникином, земља је остала без архијереја на својој територији.⁵⁴ Након што су српску устаничку државу напустила оба митрополита, у њој се почело размишљати о томе како успоставити колико-толико нормалан црквени поредак. Једна од идеја првобитно је била да Хаџи Мелентије Стефановић, рачански архимандрит и војвода Соколске нахије, у Русији буде рукоположен за архијереја, али тај неканонски поступак није био прихваћен и због тога што, између осталог, руске војне власти нису биле сагласне са тим.⁵⁵ Покушаја да се Хаџи Мелентије уведе у архијерејску дужност било је и касније. Он је већ 3. (15) јула 1810. од Карађорђа и Совјета проглашен за митрополитског намесника, али ни то именовање није било канонски исправно. Тек касније, митрополит Леонтије именовао га је за администратора до његовог повратка, који му је у међувремену допуштен исте године, и то је био једини легалан чин.⁵⁶

Импровизација у црквеним пословима показује колико је канонско

⁵³ Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку...*, 108.

⁵⁴ Исто, 109; Исти, *Шест портрета православних митрополита 1766-1891*, 60.

⁵⁵ Исти, *Шест портрета православних митрополита*, 60. Већ у новембру 1809, на Скупштини у Хасан-пашиној Паланци, предложено је да се на место митрополита Леонтија изабере Хаџи Мелентије Стефановић, као и да се формира комисија која ће испитати узроке српско-руских неспоразума. Р. Љушић, *нав. дело*, 59. То је, у ствари, био зачетак идеје да се у Србији створи аутономна црква. Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку...*, 114.

⁵⁶ Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку...*, 114-116.

право било мало познато устанничком врху. Тако су Карађорђе и Совјет молдовлашком митрополиту Гаврилу у Јаши 8. (20) фебруара 1811. послали Хаџи Мелентија Стефановића, са молбом да га рукоположи у епископски чин како би могао да буде постављен за ужичко-ваљевског митрополита, уз образложење да је, одласком митрополита Антима Зепоса епархија одавно *остала без свога пастира*, али њиховој молби опет није удовољено. Из ове молбе извесно је само то да Антим није боравио у својој епархији.⁵⁷ Настојања устанничког врха да се створи неки облик аутономне цркве су, међутим, настављена. Хаџи Мелентије Стефановић је, упркос томе што није рукоположен, током 1812. као епископ управљао Ужичко-ваљевском митрополијом, додељујући и парохије свештеницима, а и у будућим Карађорђејевим плановима био је предвиђен за ту улогу.⁵⁸

Године 1812. Карађорђе је имао у плану да Антима Зепоса, који је те године у фебруару кратко боравио у Србији, прогласи за српског митрополита, док би београдског митрополита Леонтија задржао уз себе. Како сматра Радош Љушић, хиротонисање је требало да изврши карловачки митрополит Стратимировић, али је он од тога одустао.⁵⁹ Међутим, у овом случају није јасно о каквом се хиротонисању ради, с обзиром на то да је Антим већ имао архијерејски чин.⁶⁰ Могуће је било само да се изабере, односно устолочи на чело неке епархије или аутономне цркве, и то уз сагласност *Мајке цркве*, Васељенске патријаршије, али се она свакако не би сагласила. Јер, још увек се нису били стекли никакви услови да се оснује аутономна црква. Из тих, пре свега канонских разлога, Стратимировић је вероватно и одустао од те идеје. Када је реч о личности која је тада била у Србији и комуницирала између Карађорђа и Стратимировића, могуће је да се заиста ради о митрополиту Антиму Зепосу. Међутим, у документу који је Алекса Ивић открио у бечком Ратном архиву (*Kriegsarchiv*),

⁵⁷ Исто, 117.

⁵⁸ Р. Љушић, *нав. дело*, 175. О Хаџи Мелентијевој делатности као изабраног, али не и посвећеног архијереја, опширније Ж. Марковић, *Хаџи Мелентије Стевановић, епископ-изабраник Шабачко-ужичке епархије*, УЗ 21 (Ужице 1992), 23-34.

⁵⁹ Р. Љушић, *нав. дело*, 175.

⁶⁰ *Хиротонија*, обред рукоположења, на пример, из чина јеромонаха или протопрезвитера у епископски чин. *Енциклопедија православља III*, Београд 2002, (З. М. Ј.)

⁶¹ Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку...*, 121. Овде је, највероватније, у питању погрешно прочитано Антимово име на грчком језику, **ΑΝΘΗΜ**, а које је, написано писарском руком, могло да подсећа на реч Аневм. А. Ивић, *Списи бечких архива о Првом српском устанку X*, Београд 1973, 31.

помиње се *господин Аневм*, кога и он сам поистовећује са Антимом.⁶¹ Антим је, како тврди и руски изасланик Недоба, ишао и у Тополу ради договора са Карађорђем по питању његовог устоличења за српског митрополита, и убрзо је требало да поново дође.⁶²

Међутим, након сазнања која је већ одавно имао о добијеној амнестији, отворено је питање колико је митрополит Антим био искрен у разговорима са Карађорђем по овом сложеном питању. Чувајући се неканонских поступака, због којих би могао бити изложен и црквеној казни, он је вешто избегавао да буде увучен у планове да буде проглашен за митрополита целе Србије, јер никакав акт којим би била установљена аутономна црква није био могућ, између осталог и због тога што није успостављен мир, нити је Србија призната као засебна територијална целина попут румунских кнежевина. Од тада, па до слома устаничке државе, митрополит Антим није се враћао у Србију.

Догађаји по слому устанка посредно то и доказују. Док је по паду Србије митрополит Леонтије сместа смењен са чела Београдске митрополије⁶³, са Антимом Зепосом, знатно популарнијим архијерејем међу Србима, то није био случај. Митрополит Леонтије био је и први на списку од двадесет устаничких старешина, чак испред Карађорђа Петровића, чије је изручење од Хабзбуршке монархије тражио велики везир Бехрем-паша.⁶⁴

Насупрот томе, Антима Зепоса нико није на тај начин тражио, а поред већ поменуте личне, општа амнестија проглашена у новембру 1813. сигурно се односила и на њега. Антим Зепос остао је ужичко-ваљевски митрополит све до октобра 1814. У *Обзнани* новог ужичко-ваљевског митрополита Данила II, до тада јеромонаха који је изабран од сабора од осам архијереја, наводи се да је *њен архијереј, кир Антим, положио својевољно и неприсињено оставку, која се види у прилогу...*⁶⁵ Раније формулације употребљаване у администрацији Васељенске патријаршије када се ради о замени архијереја који су отказали лојалност патријаршијској, али и османској власти, биле су одмерене, али јасне. За такве митрополите говорило би се да су *нестали*, да су *избројали дане живота*

⁶² В. Б. Савић, *Карађорђе, документи II*, Горњи Милановац 1984, док. 805, стр. 1125.

⁶³ По препоруци сраскера Хуршид-паше, за београдског митрополита је по Леонтијевом одласку из Србије постављен Дионисије II Нишлија, који је раније био његов словенски писар. Н. Радосављевић, *Шест портрета православних митрополита*, 61.

⁶⁴ Р. Љушић, *Вожд Карађорђе II*, 212-213.

⁶⁵ Д. Алексијевић, *нав. дело*, 125.

или слично, док је Антимова оставка забележена као сасвим легитиман чин. У времену између пада Србије и доласка новог митрополита Данила II у Ужичко-ваљевску митрополију, нема података, чак ни у секундарним записима, да се Антим враћао у своју епархију, мада се ни та могућност не може одбацити. Уместо њега, на чело епархије дошао је Данило II, човек недостојан митрополитског звања, који је тешко глобио народ, и због тога убрзо био уклоњен и по казни заточен у манастиру Метеори као обичан монах, након што је изразио своје кајање.

Даљи животни пут митрополита Антима није познат. Јоаникије Нешковић, знатно ближи његовом времену него каснији истраживачи, сматра да је *отишао негде у Турску и не зна се где се упокојио*. Митрополит је могао да се повуче у неки од бројних манастира, да се врати у Цариград или на Архипелашка острва, у свој завичај. Малобројни расположиви извори из тог времена, међутим, онемогућавају да се његова биографија у потпуности заокружи, јер ни грчка историографија на та питања не даје одговоре.

Митрополит Антим Зепос дошао је на чело Ужичко-ваљевске митрополије као странац, без доброг познавања српског језика, и то у време када је на делу била јаничарска узурпација власти, праћена различитим насиљем и скрнављењем храмова. У време отпочињања борби око Шапца, мучен од Турака, једва је успео да преживи и из њега изађе, да би касније једно време учествовао у активностима устаника. Међутим, од 1806. полако се пасивизирао, прво због болести брата, а потом због тога што је оболео од скорбута од кога се једва излечио. Писма која је добио из Цариграда са личном амнестијом и препоруком да ипак иде у своју епархију, условила су да се полако почне дистанцирати од активности устаничког врха, изговарајући се породичним проблемима и болешћу. Након слома Првог српског устанка 1813, Антим Зепос није смењен као београдски митрополит Леонтије, нити му је претила опасност по живот. Оставку је дао крајем 1814, и вратио се назад, вероватно у Цариград или у грчке пределе Османског царства. Популарност коју је стекао међу Србима благим поступањем према верницима и деловањем на почетку устанка, остала је и касније.

Nedeljko V. Radosavljević

**ANTIM ZEPOS, METROPOLITAN OF UŽICE AND VALJEVO,
1802-1814**

Summary

In the year 1802, Antim Zepos, the former protosingel of the Mitropoly of Heraclion, got appointed metropolitan of Užice and Valjevo. Antim was born in 1762, on the island of Myconos. He arrived to the Mitropoly of Užice and Valjevo shortly after his appointment. The seat was situated at Šabac. Metropolitan Antim undertook his spiritual mission among the body of believers as well as clergy during the usurpation of power on behalf of the janicars in the Belgrade Pashaluk, where the eparchy was located. In 1804, when the First Serbian Uprising broke out, Antim was in Šabac, where the slaughter of the Christian population took place. Antim managed to leave Šabac through mediation of Stratimirović, metropolitan of Karlovci, and soon after joined the Serbian rebels via the Habsbourg Monarchy. Until 1806, he actively participated in the Serbian assembly system, as well as in strivings concentrated upon inciting the believers to join the rebels. In early 1806, his attempts to reach the peaceful capitulation of the garrison of Šabac through mediation in negotiation process failed. At the aftermath of this event he fled for the Habsbourg Monarchy and moved along with his relatives and monks to the Monastery of Bešenovo, after a brief sojourn in Sremska Mitrovica. He was heavily hit by scorbutus during 1807 and 1808. He got amnestied for his previous actions by the Osmanic authorities and the Ecumenical Patriarchate. At that time, his contacts with the leading rebels became less frequent. In 1812, the plan proposed by Karađorđe, according to which he was to be nominated metropolitan of the entire Serbia failed, since he would thus have traspassed the ecclesiastical canons and got deposed of his rank as well as of his eparchy. After the uprising broke down, Antim officially remained in the function of metropolitan of Užice and Valjevo and held his duty until October 1814, when he submitted his resignation.

Keywords: Antim Zepos, Serbia, the First Serbian Uprising, the Osmanic Empire, the Mitropoly of Užice and Valjevo, exile, amnesty, resignation.

Чланак примљен: 26. 04. 2011.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 27. 06. 2011.